

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора
Гребенюк Тетяни Володимирівни
на дисертацію Кулакевич Людмили Миколаївни
«Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози
першої третини ХХ століття»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Оцінка кожного літературного й – ширше – історико-культурного феномену залежить не тільки від об'єктивних характеристик цього феномену й суб'єктивної точки зору дослідника, а й від характеристик моменту його дослідження. Українська проза першої третини ХХ століття як унікальний період стрімкого розвитку й інтермедіалізації авантюрно-пригодницьких жанрів заслуговує на особливу увагу сучасних літературознавців в контексті нинішнього розвитку та інтермедіалізації художньо-літературних явищ (якщо століття тому література зазнавала жанрогенерувального впливу радіо, кіно, друкованих ЗМІ, то нині великий вплив на неї справляє розвиток Інтернет-комунікацій). Крім того, названа епоха (подібно до нинішньої) характеризується надзвичайною відкритістю до засвоєння літературних традицій різного походження, не тільки у «високому», а й у масовому сегменті – відкритістю, яка вже в 1930-ті зміниться замкненістю художнього слова в прокрустовому ложі соцреалізму. Тож цілком логічною є особлива цікавість літературознавців сучасності до механізмів жанроутворення, породжених впливом внутрішньолітературних та інтермедійно зумовлених чинників, яка здобула свою реалізацію в дисертаційній роботі Людмили Миколаївни Кулакевич «Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття».

Безумовна актуальність рецензованого дослідження посилюється тим фактом, що попри нинішню трендовість вивчення обговорюваного періоду в культурі й науці (про що свідчить, наприклад, популярність проекту «Наші

двадцяті» Ярини Цимбал), цілісних і системних досліджень авантюрно-пригодницьких жанрів першої третини ХХ ст. наразі немає.

Фокусуючи увагу на аналізі 23-х творів пригодницької та авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ ст., дисертантка аргументує вибір цих творів максимальною їх наближеністю до жанрового канону (с. 28).

Теоретико-методологічну базу рецензованої роботи становить широке коло досліджень, присвячених дефініюванню понять «авантюрний / пригодницький», історії літературного процесу другої половини ХІХ – початку ХХ століття та 20–30 років ХХ століття, поетики фольклору, теорії літератури, готичної естетики, горору, окремих питань психології та філософії.

Методи дослідження в дисертації Людмили Кулакевич цілком адекватні поставленим у роботі меті й завданням: системний підхід до аналізу, в якому реалізовано інтермедіальний, компаративістський, текстологічний, рецептивний методи, історико-дескриптивне дослідження творів. Власне, до переліку методів цілком можна було додати й елементи структурно-семіотичного та герменевтичного методів, які дисертантка реалізує при вивченні семіотики окремих образів та при тлумаченні сенсів, закладених у твір, у контексті політичної та соціокультурної специфіки епохи його написання. Також до переліку методів можна включити елементи психоаналітичних студій, які реалізуються, зокрема, при вивченні оповідання І. Дніпровського «Заради неї» та повісті Гео Шкурупія «Штаб смерті».

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із підрозділами, висновків та списку використаних джерел. У вступі Л. Кулакевич окреслює актуальність теми дослідження, обґрунтовує в короткому теоретичному огляді свій підхід до поняття жанру й до наукового дискурсу української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ ст., формулює мету й завдання роботи, визначає об'єкт і предмет дослідження, його теоретико-методологічну основу, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, вказує форми апробації роботи, подає відомості про структуру та обсяг дисертації.

3

У першому розділі «Жанрова природа авантюрно-пригодницької літератури: теоретичний аспект» дисертантка обґрунтовує свій підхід до авантюрно-пригодницької літератури, уточнює, який сенс вкладатиметься при подальшому аналізі в поняття «пригода», «авантюра», «авантюрний», «пригодницький твір», «авантюрний твір», «адреналіновий твір», «авантюрно-пригодницький твір».

При розмежуванні пригодницького й авантюрного творів Л. Кулакевич, спираючись на праці В. Шкловського, Л. Мошенської, А. Вуліса та багатьох інших науковців, доходить висновку про об'єктність героя пригодницького твору («твір про пригоди героя, у які він був утягнений проти власної волі», с. 91) і про суб'єктність героя твору авантюрного («твір про нерозважні, іноді з нудьги, рішення і вчинки героя, що спричиняють у його житті неприємності», с. 91). Можна було би подискутувати з характеристикою поняття пригоди як обов'язково «неприємної» події (с. 44), «біди» (с. 45), проте дисертантка послідовно дотримується власного визначення, й у аналізованих у дисертації творах пригоди персонажів справді можна оцінити як неприємні.

Розглядаючи тип авантюрного персонажа, Л.М. Кулакевич вдається до інтердисциплінарних екскурсів (зокрема, з філософії, психології, мовознавства) при розгляді авантюризму як типу поведінки, який лежить у основі авантюрних і авантюрно-пригодницьких творів. Взагалі дисертантка поруч із власне літературознавчими методами дослідження надзвичайно плідно використовує інтердисциплінарний підхід до аналізу художнього матеріалу, наприклад, при доречних екскурсах у історію й теорію масовокомунікаційних явищ, у психологію сприймання художньо-літературного або аудіовізуального тексту.

Дисертантка відкидає усталений у літературознавстві розгляд авантюрно-пригодницької прози через призму еволюції роману й оцінює розвиток авантюрно-пригодницького жанру як «історію використання певних художньо-технічних прийомів, на підставі яких літературознавці визначають твір як авантюрний чи пригодницький» (с. 88). Задекларований підхід цілком послідовно зреалізовано в подальших розділах роботи.

Другий розділ рецензованої роботи «Жанрова своєрідність української історико-пригодницької прози» містить розгляд реалізації пригодницького та авантюрного первнів у прозі на історичну тематику. Цікавою й оригінальною є спроба аналізу в *першому підрозділі* повісті А. Кащенко «Зруйноване гніздо» як вияву американської літературної традиції фронтиру (що осмислюється дисертанткою як самостійний жанр). Дослідниця проводить паралель між українським та північноамериканським досвідом протистояння корінного населення й колонізаторів і фіксує наявність у творі Кащенко таких рис роману фронтиру, як сполучення ідилічного живописання природи з широким арсеналом складових пригодницького жанру.

У *другому підрозділі* Л. Кулакевич аналізує риси робінзонади в повісті Вал. Злотопольця та І. Федіва «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові». Убачаючи у творі жанрові ознаки класичної робінзонади, на підставі ретельного аналізу дисертантка виокремлює в повісті специфічні риси: антиколоніальність дискурсу (на протигагу колонізаторському дискурсові традиційних зразків жанру), творення моделі національної (а не соціальної) утопії, опору на поетику лицарського роману.

У контексті поетики вестерну у *третьому підрозділі* Л.М. Кулакевич розглядає жанрову матрицю повісті А. Чайковського «На уходах» (кваліфікуючи твір як істерн – східний варіант жанру – і надаючи йому місце в системі авантюрно-пригодницької прози). Витоки стилю аналізованої повісті дисертантка виводить із кіноверсій вестерну, які могли вплинути на автора: «Остання крапля води», «Війна у преріях» та «Шлях на схід». Дослідниця виокремлює набір жанрових констант вестерну/істерну, які оприявнилися в повісті: «проста мораль, чіткий поділ героїв на позитивних і негативних, своєрідний лицарський кодекс замість законів, зіткнення ворогуючих персонажів, ситуації погонь, двобоїв, щасливий фінал» (с. 133), – і простежує шляхи імплантації цих рис на українському історичному, етнографічному й геополітичному матеріалі (наприклад, у контексті характерницьких рис героя твору Тараса Партики).

У четвертому підрозділі увагу дисертантки зосереджено на повісті О. Назарука «Роксоляна, жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця», розглядуваній як альтернативна біографія видатної українки. Головна героїня твору при цьому розглядається як авантюрний тип образу, а сама повість – як швидше авантюрний, ніж історичний твір. Л. Кулакевич характеризує життєвий шлях Роксолани Назарука як індивідуацію особистості, яка поступово зростає, реалізує свої честолюбні прагнення й виходить за межі традиційно жіночої ролі в патріархальному суспільстві.

Третій розділ дисертації «Розвиток інтермедіальних жанрів в українській літературі доби розстріляного Відродження» розвиває ідею про реалізацію в українській прозі аналізованого періоду нової моделі художньої реальності, у якій «домінує стихія авантюризму» (с. 154), втілювана у творах засобами сюжетних модифікацій і запозичення прийомів з естетики кіно, таких як паралельний монтаж, фрагментарність, саспенс, використання прийому кліфхенгера тощо.

Об'єктом уваги у першому підрозділі є повість Майка Йогансена «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших», що розглядається як перший в Україні друкований авантюрно-пригодницький серіал (роман-фейлетон). Л. Кулакевич вважає визначальною рисою твору інтермедіальність, яка здобуває вияв у структуруванні тексту, моделюванні образів (за відсутності прямих портретних описів), використанні вставних елементів, тизерів і трейлерів. Дослідниця зазначає, що кожен розділ у творі «сприймається як окрема серія, що розбудовується за кінематографічним принципом паралельного монтажу епізодів різних сюжетних ліній» (с. 168). На підставі унікальності художніх рис твору дисертантка вважає за можливе зараховувати повість до високої літератури (з чим, на мій погляд, важко погодитись, але цю тезу можна пояснити захопленням авторки неспростовною оригінальністю твору та його спрямуванням до інсталяції західного канону на українському ґрунті).

Другий підрозділ присвячено аналізу рис травелогу (вужче – «ландшафтного оповідання») в повісті Майка Йогансена «Подорож ученого

6
доктора Леонардо і його майбутньої коханки Альчести у Слобожанську Швайцарію». Л. Кулакевич доводить, що твір є класичним тревелогом, адже в ньому «обігрується обов'язкове окреслення маршруту подорожі, способів добирання, транспортних засобів, детальне описування флори і фауни, етнографічних деталей при широкому оприявленні місцевих цікавинок, смакових відчуттів, оповідки героїв» (с. 180). У структурі повісті дослідниця виокремлює риси путівника, лицарського роману, українського «низового бароко», кокаляну (небилиці, нонсенсу) тощо. Визначальною рисою твору Йогансена дисертантка називає іронізування автора, постійну гру з читачем. Солідаризуємось із Л. Кулакевич у її твердженні про поєднання в поезиці повісті елементів масової й елітарної літератур, пов'язане з «прагненням письменника наблизитися до мас, апелюючи до їхніх смаків» (с. 180).

У третьому підрозділі «Екшен versus бойовик в українській літературі» викладено обґрунтування трактовки терміна «екшен» як модифікації авантюрно-пригодницького метажанру. Л. Кулакевич відмовляється від терміна «бойовик» на користь ширшого (і в мотивному, і в персонажному аспекті) поняття «екшен». Такий підхід видається релевантним саме при аналізі літератури першої третини ХХ ст., адже зразки «чистого» бойовика в ній важко знайти. Але в часовій перспективі (починаючи з 1990-х років) бойовик як самостійний жанр в українській літературі таки поширюється (це, зокрема, твори Л. Кононовича, В. Шкляра), тож уживання цього терміна не є недоречним щодо всієї вітчизняної прози. Параграфи підрозділу містять аналіз рис екшену в романі Ю. Смолича «Останній Ейджевуд», оповіданні І. Дніпровського «Заради неї» та дослідження рис крутійського дискурсу у повісті О. Досвітнього «Алай», оповіданні С. Скляренка «Вітер з гір», «Оповіданні про Софочку і Джима» Д. Бузька та повісті Є. М'якоти «Вуркаган». Л. Кулакевич констатує вплив традицій кіномистецтва, пригодницької літератури та української народної казки на поезику роману «Останній Ейджевуд» і наголошує на вагомості внеску Ю. Смолича в розбудову жанру екшену, адже письменник самостійно розробив художні

7

прийоми, які лише згодом стануть канонічними для світового й українського жанру екшену в літературі й кіно. При дослідженні оповідання І. Дніпровського «Заради неї» дисертантка акцентує увагу на реалізації в ньому таких рис екшену як обмеженість героя в часі, нагромадження прикрих збігів обставин, мінімізація реплік персонажів – як у німому кіно. Поруч із аналізом сюжету твору дослідниця вдається до психоаналітичної інтерпретації мотивів героя, розглядаючи їх через призму теорії тлумачення сновидінь З. Фрейда й теорії архетипів К.Г. Юнга. Розглядаючи елементи крутійського дискурсу у названих творах О. Досвітнього, С. Скляренка, Д. Бузька й Є. М'якоти, Л. Кулакевич зазначає, що в їх основі лежить тема обдурювання обивателя та прийоми крутійства, контркрутійства, адюльтеру, а їх сюжету притаманне раптове перетворення ситуації на протилежну. Однак літературознавиця зауважує, що в українській літературі аналізованого періоду крутійський дискурс із ідеологічних причин так і не набув особливого розвитку.

Четвертий розділ «Інсталяція адреналінових жанрів в українській літературі першої третини ХХ століття» присвячено виявленню рис чорного й готичний романів, горору, друкованого детективного серіалу й шпигунського роману в українській прозі аналізованого періоду. У *першому підрозділі* розглядаються жанрові риси чорного роману (noir) у повісті Гео Шкурупія «Штаб смерті», маркери неоготики в повісті В. Ярошенка «Гробовище» і специфіка втілення неоготичних рис у повісті Гео Шкурупія «Страшна мить». Дешифруючи психоаналітичну складову повісті «Штаб смерті», Л. Кулакевич розглядає типологічний ряд подібних до Чучупака образів у літературі й кіномистецтві (вважаю, що до цього контексту варто було б залучити образ Чіпки Варениченка з роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?») й доходить висновку про те, що Гео Шкурупій є розробником популярного в кіномистецтві ХХ–ХХІ ст. сюжету про маніяка-вбивцю. Повість «Гробовище» інтерпретується дисертанткою як український варіант готичної прози з усіма її атрибутами, який містить, проте, елементи іронії й осмішування готичної поетики. Повість Гео Шкурупія «Страшна мить»

розглянуто як український горор, у якому засоби творення саспенсу й жаху апелюють до палітри аудіовізуальних прийомів кінематографу.

Підрозділ 4.2 містить аналіз жанрових маркерів друкованого детективного серіалу в серії оповідань Ю. Шовкопляса «Проникливість лікаря Піддубного», яку написано за всіма відповідними канонами класичного детективу, а в підрозділі 4.3 розглядаються складові шпигунського нарративу в повістях О. Досвітнього «Нас було троє» і Ю. Смолича «Півтори людини».

Четвертий підрозділ присвячено дослідженню роману Ю. Шпола «Золоті лисенята», який Л. Кулакевич визначає як зразок роману-квесту, при читанні котрого «читачеві доводиться самому складати з розрізнених розділів текст-світ» (с. 378). Авторка дисертації констатує ігрову природу твору, в умовах якої особами, що граються, є і молоді персонажі твору, для яких «запільна» діяльність є своєрідною адреналіновою грою, і сам автор, який пропонує читачеві вибір між серйозним та ігровим сприйняттям твору. Видається, що така цікава обґрунтована дисертанткою інтерпретація дає підстави оцінити роман Ю. Шпола як предтечу постмодерністської поетики з її «подвійним кодуванням» творів.

У п'ятому розділі «Становлення української фантастики» Л. Кулакевич вдається до аналізу жанру фантастики як складової авантюрно-пригодницького метажанру. У фокусі уваги, зокрема, опиняються такі різновиди, як хронофантастика (оповідання О. Слісаренка «Князь Барціла»), трилер (роман Ю. Смолича «Господарство доктора Гальванеску», наукова фантастика (роман О. Слісаренка «Чорний Ангел») та квазіробінзонада (оповіданні Л. Чернова «Пригоди професора Вокса на острові Ципанго»). Специфічними рисами оповідання «Князь Барціла» дисертантка називає повчальний характер твору, зорієнтованого пропагувати примат духовного над матеріальним, ідейно-естетичну настанову, за якою сенсом мандрівки в часі стає не ідея зміни хронології чи наслідків подій, а «внутрішній розвиток особистості» (с. 317). Роман Ю. Смолича Л. Кулакевич розглядає як класичний трилер з елементами екшену, цілком новий для літератури того часу. Дослідниця вважає, що на

Смолича при написанні роману вплинули кінематографічні трилери Д.В. Гриффіта, Т. Браунінга та А. Хічкока, й доводить, що письменник виробив свій канон трилеру одночасно із західними митцями. Простежуючи вплив традиції в науково-фантастичному романі О. Слісаренка «Чорний Ангел», авторка дисертації віднаходить у творенні образу головного героя «фаустівський слід». При аналізі квазіробінзонади Л. Чернова Л. Кулакевич акцентує увагу на тому, що, на відміну від традиційної робінзонади, у центрі тут питання, як вижити в цивілізації (а не поза нею). Унікальною рисою твору дисертантка вважає ідею потенційної втрати ідентичності під впливом чужоземців-«цивілізаторів». З огляду на великий обсяг твору, його структурні особливості, панорамне зображення дійсності, Л. Кулакевич розглядає твір як роман (попри авторську жанрову дефініцію – «оповідання»), а через інтертекстуальний і притчевий характер твору пропонує визначити його як роман «з ключем».

Усі підрозділи дисертації, присвячені дослідженню конкретних жанрів, починаються розгорнутими теоретичними обґрунтуваннями природи жанру та стислими екскурсами в історію їх формування. Тож спостереження авторки дисертації щодо конкретних текстів є вповні обґрунтованими й доказовими.

При загальній високій оцінці дисертаційної роботи Л.М. Кулакевич варто висловити кілька зауважень і побажань щодо змісту дисертації.

1. Дещо непослідовним видається використання поняття *адреналіновий (адреналіно-пригодницький)* жанр. Заголовок 4-го розділу «Інсталяція адреналінових жанрів в українській літературі першої третини ХХ століття» натякає, що адреналіновими жанрами вважаються саме чорний й готичний романи, горор, друкований детективний серіал і шпигунський роман. Але ж виходячи з авторської дефініції, до адреналінових жанрів можна зарахувати й екшен або горор, про які йдеться в попередньому розділі.

2. Варто було б обґрунтувати вибір такого важливого для дослідження терміна, як *актант*. Авторка дисертації ретельно обумовлює термінологічний апарат роботи. Зокрема, пояснюється значення термінів *трейлер*, *тизер*, *макгафін* та багатьох інших. Засадниче в системі образотворення авантюрно-

пригодницької прози поняття *актант* вживається Л. Кулакевич як синонімічне до терміна *герой*, яке є дещо застарілим, але в межах авантюрно-пригодницької прози релевантним, адже здебільшого тут у ньому й реалізується функція або архетип героя. Пояснення авторської інтерпретації терміна *актант* (за теорією Л. Теньєра, А.Ю. Греймаса, Ж. Курте) унеможливило би різночитання її доробку в аспекті теорії образів.

3. У дисертації паралельно вживаються назви повісті А. Чайковського – «На уходи» й «На уходах». Доцільно було би уніфікувати вживання в роботі цього заголовка.

4. Специфіку жанрів робінзонади й квазіробінзонади уяскравило би зіставлення жанрових рис повісті Вал. Злотополяця та І. Федіва «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» та оповідання Л. Чернова «Пригоди професора Вокса на острові Ципанго». Таке зіставлення логічно було би включити у підрозділ 5.4.

Слід зазначити, що наведені зауваження й побажання не применшують наукового значення рецензованої роботи.

З усього, сказаного вище, можна зробити висновок, що дисертація Л.М. Кулакевич є цінним внеском у сучасне українське літературознавство, вона вирізняється свіжим, оригінальним поглядом на жанрову систему української прози першої третини ХХ ст., кроскультурністю та інтермедіальністю в підході до аналізованих явищ. Джерельна й методологічна база дослідження відповідає поставленим у ньому завданням. Тези дослідження цілком вичерпно обґрунтовуються його авторкою, зміст роботи викладено логічно й послідовно, зміст кожного розділу стисло резюмується наприкінці, висновки всієї дисертації – чіткі й концептуальні, автореферат адекватно відбиває зміст дисертації. Основні положення дослідження апробовані на достатній кількості наукових заходів, викладені в монографії, вісімнадцяти основних і семи додаткових публікаціях, п'яти статтях у закордонних виданнях.

Загалом можна резюмувати, що дисертація Людмили Миколаївни Кулакевич «Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози

першої третини ХХ століття» відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література і профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03, вимогам, сформульованим у пп. 9, 11-13 (9-10, 12-13 для докторів) «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за відповідною спеціальністю.

Д.ф.н., професор кафедри
культурології та українознавства
Запорізького державного
медичного університету

Засноручний підпис _____ Гребенюк Т.В.
ПІДТВЕРДЖУЮ *Алексеев О.Г.*
Зач. відділу кадрів Запорізького
державного медичного університету
_____ р. Підпис _____

Вчений секретар

[Handwritten signature]

Дудук О.В. Т.М.
Алексеев О.Г.